

מחווון לשאלון בהיסטוריה, לעולים חדשים, מס' 022284, קיץ תש"ף

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות.
- אם תלמיד השיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם מעריך בכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * המחווון נועד בעיקר לקבוע את מספר הרכיבים הנדרש בכל סעיף כדי לזכות את התלמיד במלוא הנקודות (כמובן על פי טיב ההסבר).
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות, אך לא הפריד בין מטלות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.
- * ההנחיות במחווון מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכים ולמעריכות כאחד.

ספרי הלימוד המאושרים:

פרקים ראשון, שני

1. י' משעול, הלאומיות המודרנית וראשית הציונות, היי סקול, 2011 (להלן היי סקול 1).
2. ק' אביאלי-טביביאן, עידן האימה והתקווה, מט"ח, 2001 (להלן טביביאן).
3. י' קוברסקי, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 1).
4. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם, לילך, 2008 (להלן לילך 1).
5. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 1).
6. א' נווה, נ' ורד, הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920, רכס, 2008 (להלן רכס 1).
7. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, הלאומיות – ראשית הדרך, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 1).

פרקים שני, רביעי

1. י' משעול, בונים מדינה יהודית ודמוקרטיה במזרח התיכון, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 2).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, 2009 (להלן לילך 2).
3. ק' אביאלי-טביביאן, בונים מדינה במזרח התיכון, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 2).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון, רכס, 2009 (להלן רכס 2).
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, בונים מדינה במזרח התיכון, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 2).

פרק שלישי

1. י' משעול, נאציזם מלחמה ושואה, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 1(ב)).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, נאציזם ושואה, לילך, 2010 (להלן לילך 1(ב)).
3. ק' אביאלי-טביביאן, מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 1(ב)).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, טוטליטריות ושואה, רכס, 2009 (להלן רכס 1(ב)).
5. י' גוטמן, טוטליטריות ושואה, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 1(ב)).

פרק ראשון

תקופה ראשונה: הלאומיות בישראל ובעמים — ראשית הדרך עד 1920

הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 1-3.

1. הלאומיות

א. מהי הלאומיות המודרנית:

תופעה שצמחה בסוף המאה ה־18 והתפתחה במהלך המאה ה־19 באירופה; המטרה שלה להשיג עצמאות לבני הלאום במולדתם.

ב. ההשפעה של רעיונות על צמיחת הלאומיות המודרנית:

- רעיונות תנועת ההשכלה: החילון, האמונה בקדמה, ביכולת האדם לשנות אם ייעזר בשכלו, בזכויות טבעיות שוות לכל בני האדם, בעקרון הריבונות. רעיונות אלה ערערו את הסדר הישן (מלכים, אצולה, כנסייה), חיזקו את כוחות השינוי והכשירו את הקרקע לצמיחת מנהיגות חדשה שהובילה את התנועות הלאומיות.
- רעיונות התנועה הרומנטית: כמיהה לעבר המפואר של האומה, געגועים לטבע, הערצה לדמויות נאצלות ולגיבורים מיתולוגיים. רעיונות אלה תרמו לעידוד הזהות הלאומית של בני האומה וסייעו להלהיב את ההמונים ולסחוף אותם למאבק על עתיד טוב יותר עבור בני הלאום.

ההשפעה של אירועים היסטוריים על צמיחה זו:

- המהפכה האמריקנית/המהפכה הצרפתית: הפיצו את רעיונות תנועת ההשכלה ושימשו השראה לתנועות לאומיות אחרות.
 - כיבושי נפוליאון: הפיצו את רעיונות המהפכה הצרפתית ובד בבד עוררו את הרגש הלאומי של העמים הנכבשים משום שראו בו כובש זר.
 - המהפכה התעשייתית:
 - הביאה לגידול האוכלוסייה ולהגירה גדולה לערים. הגירה זו לוותה בהתנתקות מן המסגרות המסורתיות וגרמה לתחושות של תלישות וניכור בסביבה החדשה. ההמונים מצאו בלאומיות מענה לצורך בשייכות ובסולידריות חדשה, וזו העניקה להם זהות משותפת וביטחון.
 - התפשטות ידיעת קרוא וכתוב: אפשרה העברת מידע, שיתוף ההמונים בתנועות הלאומיות והקמת מפלגות, חוגים רעיוניים ותנועות נוער. אלה קידמו את התנועות הלאומיות בקרב ציבור מגוון.
 - התפתחות התחבורה ואמצעי התקשורת בתקופת המהפכה התעשייתית. אפשרה הפצה מהירה של רעיונות, שגרמו להמונים להצטרף לתנועות הלאומיות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 23-26; טביביאן, עמ' 23; כנרת 1, עמ' 20-24, 33-38; לילך 1, עמ' 23-24, 27; מט"ח 1, עמ' 16-18; רכס 1, עמ' 13-15, 23; שזר 1, עמ' 10-12, 14-15, 27.

2. הרצלא. מדוע כינס הרצל את הקונגרס הציוני הראשון (1897):

- כדי לגבש את המטרות ואת דרכי הפעולה של התנועה הציונית.
 - כדי להפיץ את מטרותיה ואת כוונותיה של התנועה הציונית בין היהודים ובין אומות העולם.
 - כדי ללכד ולאחד את הקבוצות השונות בעם היהודי סביב הרעיון הציוני.
 - כדי ליצור תשתית למוסדות התנועה הציונית, ולגייס כספים עבורה.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 67; לילך 1, עמ' 147-148; כנרת 1, עמ' 94; מט"ח 1, עמ' 73-75; רכס 1, עמ' 114-116; שזר 1, עמ' 89-91.

ב. פעולות דיפלומטיות של הרצל — אל מי הוא פנה, מה ביקש ומה הוא הציע:

- לסולטן הטורקי / לאימפריה העותמאנית.
 - מה ביקש: צ'רטר להתיישבות בארץ-ישראל.
 - מה הציע: פיתוח ארץ-ישראל, חיזוק כלכלת האימפריה העותמאנית, פדיון החובות של האימפריה.
 - לקיסר גרמניה.
 - מה ביקש: שיסייע בקיום מפגש עם הסולטן הטורקי לקידום הצ'רטר להתיישבות בארץ-ישראל.
 - מה הציע: יציאת יהודים מגרמניה תפחית את האנטישמיות ואת היסודות המהפכניים, אזור ארץ-ישראל יהיה נאמן לגרמניה; ארץ-ישראל תהיה בסיס להפצת התרבות הגרמנית.
 - לפלבה — שר הפנים של רוסיה.
 - מה ביקש: שיסייע בקידום המשא ומתן על הצ'רטר ובהגנה על יהודי רוסיה.
 - מה הציע: הגירת יהודים מרוסיה תפתור את "הבעיה היהודית" ותפחית את הפעילות המהפכנית.
 - לבריטניה.
 - מה ביקש: שטח להתיישבות יהודית קרוב לארץ-ישראל.
 - מה הציע: עצירת ההגירה של יהודים ממזרח אירופה לבריטניה; אזור נאמן לבריטניה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 81-84; טביביאן, עמ' 28-29; כנרת 1, עמ' 98-102; לילך 1, עמ' 151-152; מט"ח 1, עמ' 75-76; רכס 1, עמ' 118-121; שזר 1, עמ' 87, 94-96.

3. היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנים 1882-1914א. סיבות לעלייה לארץ-ישראל בשנים 1882-1914:

- הפעילות הציונית של אגודות ציוניות במזרח אירופה (אגודות "חובבי ציון", תנועת "חיבת ציון").
 - פוגרומים ורדיפות ממניעים אנטישמיים (בעיקר במזרח אירופה).
 - אידאולוגיה סוציאליסטית — השאיפה להקים חברה צודקת ושוויונית בארץ-ישראל, הכישלון של מהפכת 1905.
 - מצוקה כלכלית (בעיקר במזרח אירופה), הגבלות בתחום העיסוק.
 - הצעת אוגנדה והמשבר בתנועה הציונית בעקבות מות הרצל — העלייה לארץ-ישראל הייתה אקט של מחאה נגד הצעת אוגנדה.
 - מניעים משיחיים / דתיים (יהודי תימן).
 - "הקול הקורא" של יוסף ויתקין.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 126-127; כנרת 1, עמ' 143-145; לילך 1, עמ' 188-189, 191; מט"ח 1, עמ' 98-100; רכס 1, עמ' 152-153; שזר 1, עמ' 135-138.

ב. אליעזר בן יהודה:פעולות:

- פרסם מאמרים בעברית בעיתונות שהודפסה בארץ.
- השתתף בהקמת ועד הלשון העברית.
- ייסד עיתון בעברית ("הצבי").
- חידש מילים עבריות רבות.
- פירסם את המילון העברי הראשון.

תרומה:

- הנחת היסודות לתרבות הלאומית בארץ-ישראל.
- החייאת העברית, שנהפכה לשפה הלאומית המדוברת של היישוב היהודי בארץ-ישראל.
- ליכוד היישוב היהודי בארץ סביב השפה המתחדשת וסביב תרבות משותפת.

הברון רוטשילד:

פעולות:

- תמך כספית במושבות שנקלעו למשבר.
- קנה קרקעות.
- הכניס שיטות כלכליות וארגוניות חדשות למושבות.
- יצר ענפי חקלאות ותעשייה חדשים במושבות.
- שלח פקידים ויועצים לסייע למושבות.

תרומה:

- הצלת המושבות המתמוטטות.
 - יצר תשתית כלכלית למושבות.
 - הקרקעות שקנה שימשו להרחבת מושבות קיימות ולהקמת מושבות חדשות.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 134, 150, 157-159; טביביאן, עמ' 41-42; כנרת 1, עמ' 151-153, 163-164;
לילך 1, עמ' 203-204, 213; מט"ח 1, עמ' 106-107, 125; רכס 1, עמ' 156-160, 183-185; שזר 1, עמ' 141-142,
159-160.

פרק שני

תקופה שנייה: בין שתי מלחמות העולם (1920-1939), היישוב היהודי בארץ-ישראל בימי מלחמת העולם השנייה. הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 4-6.

4. חוזה ורסאי והשינויים בעקבות מלחמת העולם הראשונה

א. הסעיפים של חוזה ורסאי ומטרותיהם:

בתחום הצבאי:

- צמצום צבא גרמניה למאה אלף חיילים.
- איסור על גרמניה לייצר טנקים, צוללות ומטוסים.
- איסור על גיוס חובה בגרמניה.

המטרה:

- להחליש את גרמניה מבחינה צבאית כדי שלא תיזום מלחמה בעתיד.
- למנוע את התעצמות גרמניה.

בתחום הכלכלי:

- תשלום פיצויים על נזקים שגרמה גרמניה למדינות שונות.
- העברת המכרות בחבל הסאר שהיו בשליטת גרמניה לידי צרפת.

המטרה:

- להעניש את גרמניה.
 - לסייע לשיקום הכלכלה של מדינות ההסכמה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 17; טביביאן, עמ' 53; לילך 1, עמ' 57; מט"ח 1 (ב), עמ' 10; רכס 1, עמ' 61-63; שזר 1, עמ' 56-57.

ב. שינויים שחלו במפה המדינית של אירופה בעקבות מלחמת העולם הראשונה:

- פירוק אוסטר-הונגריה והקמת אוסטריה, הונגריה, צ'כוסלובקיה, יוגוסלביה.
- פירוק האימפריה העותמאנית ופירוק האימפריה הרוסית.
- הקמת מדינות עצמאיות: ליטא, לטביה, אסטוניה, פינלנד.
- הקמת פולין עצמאית עם גישה לים.
- החזרת שטחי אלזס ולורן לצרפת.
- בלגיה חזרה להיות מדינה עצמאית.
- מתן עצמאות לעמים באזור הבלקן, והקמת רומניה, סרביה, מונטנגרו.

מהי שיטת המנדטים:

יפויי כוח (מסוגים שונים) שהעניק חבר הלאומים למעצמות כדי שישלטו לזמן מוגבל [בשטחים שהיו לפני כן חלק מהאימפריה העותמאנית] וכשירו את התושבים בהם לעצמאות (השטחים במזרח התיכון נמסרו לבריטניה ולצרפת).
בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 17-18, 40; טביביאן, עמ' 53-54; לילך 1, עמ' 56-60; לילך 1 (ב), עמ' 44; מט"ח 1 (ב), עמ' 10-11; רכס 1, עמ' 63-65, 68; שזר 1, עמ' 53-55; שזר 1 (ב), עמ' 45.

5.

היישוב היהודי בארץ-ישראל בין שתי מלחמות העולם

א. סיבות לעלייה לארץ-ישראל בין שתי מלחמות העולם:

בשנות ה-20:

- סיום מלחמת העולם הראשונה אפשר לחדש את העלייה.
- "הצהרת בלפור" ומסירת המנדט על ארץ-ישראל לידי הבריטים.
- פעילות של מוסדות התנועה הציונית לעידוד עלייה לארץ-ישראל, פעילות להכשרה ולעלייה.
- השפעת ההתעוררות הלאומית והקמת מדינות לאומיות חדשות במזרח אירופה ובמרכזה לאחר מלחמת העולם הראשונה.
- רצון לממש את רעיונות הסוציאליזם בארץ-ישראל.
- התגברות האנטישמיות והגזרות הכלכליות, בעיקר במזרח אירופה.
- הגבלות על ההגירה לארצות הברית.

בשנות ה-30:

- מדיניות הנאצים כלפי היהודים בגרמניה.
- "הסכם ההעברה".
- החרפת המדיניות העוינת כלפי היהודים בארצות מזרח אירופה ובמרכזה.
- סגירת השערים של מרבית הארצות בפני מהגרים יהודים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 37; היי סקול 2, עמ' 17; טביבאן, עמ' 140-141, 147-152; לילך 2, עמ' 14-15; מט"ח 2, עמ' 24;
- רכס 2, עמ' 13, 16, 21; שזר 2, עמ' 14.

ב. קשיים של העולים בתקופה זו:

- התמודדות עם שפה חדשה.
- קושי למצוא תעסוקה: בתקופת מלחמת העולם הראשונה הידלדלה הכלכלה ופחתו אפשרויות התעסוקה.
- קושי לעבוד בעבודה פיזית שלא הורגלו בה ולהסתגל לתנאי האקלים בארץ.
- מחלות (מלריה, טיפוס).
- משברים כלכליים (1923, 1926 ו-1928): מיתון ואבטלה.
- מתח אידאולוגי בין המחנות החברתיים ביישוב (פועלים, בורגנים).
- קשיים של העולים ב"עליית הנוער" – ניתוק מהמשפחות.

כיצד ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל עזרה לעולים להתמודד עם קשיים אלה:

- ההסתדרות הייתה איגוד מקצועי שתפקידו להגן על הפועלים ולשפר את תנאי עבודתם.
- ההסתדרות העניקה שירותי רווחה כמו קופת חולים ושירותי צרכנות.
- העניקה סיוע לעולים חדשים שהגיעו לארץ.
- עזרה ליישובים והקימה שכונות בערים.
- סיוע למובטלים.
- הקימה מפעלים קאופרטיביים כמו סולל בונה, המשביר ותנובה שהעסיקו רבים מן העולים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 24; טביבאן, עמ' 142-149; לילך 2, עמ' 16-17, 25; מט"ח 2, עמ' 29-31, 37-38;
- רכס 2, עמ' 13-15; שזר 2, עמ' 17.

6. יהודים, ערבים ובריטים בשנות השלושים בארץ-ישראל

א. גורמים ל"מרד הערבי":

- היישוב היהודי התבסס והתחזק בשנים אלה: חלה עליה במספר העולים, ההתיישבות התרחבה, הכלכלה התבססה והמוסדות הלאומיים התארגנו. מגמה זו הגבירה את החשש של הערבים בארץ-ישראל מפני הקמת בית לאומי יהודי.
- כישלון המנהיגים הערבים להשיג [במשא ומתן] את הסכמת הבריטים לתביעותיהם: לעצור את עליית היהודים. למנוע מן המוסדות הציוניים לרכוש קרקעות ולאפשר הקמת מועצה מחוקקת, שתייצג את הרוב הערבי בקרב תושבי ארץ-ישראל.
- המנהיגים הערבים בארץ-ישראל הושפעו מן המאבק הלאומי הערבי בארצות השכנות (מצרים, עירק וסוריה) שקידמו את עצמאותן רק לאחר שנקטו מאבק אלים.
- התחזקות הלאומיות הערבית.
- החיפוש של איטליה וגרמניה הנאצית אחרי בעלי ברית מקומיים במסגרת מאמציהן להחליש את ההגמוניה הבריטית במזרח התיכון.
- הלקח שנלמד ממדיניות הפיוס באירופה (אפשר להגיע להישגים מדיניים באמצעות הפעלת כוח).

פעולות שעשה היישוב היהודי בתגובה על "המרד הערבי", כדי לחזק את הביטחון:

- התגייסות למשטרה הבריטית.
- הקמת יחידות חדשות: לגליות — הנוטרות (כוח משטרה יהודי), "פלוגות הלילה".
- בלתי לגליות — היחידות הארציות ("הנודדת", הפו"ש, החי"ש).
- חיזוק מגמת הרכש וההצטיידות הצבאית.
- מיסוד פעולות האצ"ל.
- הקמת גדר הצפון.
- בספרי הלימוד: טביביאן, עמ' 166-168, 177-179; לילך, עמ' 32, 34-35; מט"ח, עמ' 44-45, 49-52; רכס, עמ' 38, 39-41; שזר, עמ' 23, 27.

ב. המלצות של ועדת פיל (1937):

- חלוקת הארץ למדינה יהודית ולמדינה ערבית.
- קביעת אזור מובלעת בשלטון בריטניה שיכלול את ירושלים, בית לחם ופרוזדור ליפו.
- ביצוע הדרגתי של התוכנית.
- בתקופת המעבר ייאסר על יהודים לרכוש קרקעות באזור המיועד למדינה הערבית.
- אפשר יהיה לבצע חילופי אוכלוסין בין המדינה היהודית למדינה הערבית.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 29-30; טביביאן, עמ' 169; לילך, עמ' 39, 42; רכס, עמ' 49; שזר, עמ' 24-25.

פרק שלישי

תקופה שלישית: המשטר הטוטליטרי, הנאציזם, מלחמת העולם השנייה והשואה.

הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 7-10.

7. האידאולוגיה הנאצית

א. עקרון המנהיג באידאולוגיה הנאצית:

- הפיהרר הוא המנהיג המגלם ומבטא את רצון האומה והגזע הארי; המנהיג הוא מושלם, אדם עליון; המנהיג הוא כל יכול ויש לציית לו ציות מלא; המנהיג יוצר את החוק, קובע את דרכי מימושו ומעצב את דפוסי המחשבה והמוסר של אזרחי הרייך ("מבטא את רצון העם").

צעדים של היטלר לקידום העיקרון הזה בגרמניה:

- חקיקת חוק ההסמכה (1933)
- תהליך ההאחדה
- פולחן האישיות של הפיהרר
- ריכוז כל המשרות ובכללן הפיקוח על הצבא בידי היטלר
- "ליל הסכינים הארוכות"
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 66, 93-94, 100, 103, 106-107; טביבאן, עמ' 96-97, 99-102;
- לילך 1 (ב), עמ' 110-111, 123-126; מט"ח 1 (ב), עמ' 100, 116-118, 131; רכס 1 (ב), עמ' 112-113, 121-122, 125;
- שזר 1 (ב), עמ' 98-99, 107-109, 111.

ב. הדימוי של היהודים באידאולוגיה הנאצית:

- היהודי הוא טפיל שחי על חשבון גזעים אחרים.
- היהודי פועל במרמה כדי להשתלט על כל העמים.
- היהודי הוא ניגוד מוחלט לגזע הארי בתכונותיו ובמראהו: הוא מזוהם, מלוכלך, מפיץ מחלות, תאב בצע, מכוער.
- היהודי מייצג את כל התכונות השליליות וההרסניות; הוא שטן והוא מקור הרוע.
- היהודי חסר רגשות ואינו אנושי.
- היהודי הוא מקור להפצת הבולשביזם והקפיטליזם.

כיצד פעלו הנאצים לחזק דימוי זה אצל העם הגרמני:

- באמצעות שימוש בוטה ואינטנסיבי בתעמולה שפנתה לכל החושים.
- החדרת דימוי זה למערכת החינוך.
- ידעו לנצל את החרדות, החששות והשנאות של חוגים שונים באוכלוסייה הגרמנית, והציגו את היהודים כמקור לכל הבעיות, לכל מה ששנוא, ולכל מי שמתיראים ממנו.
- יהודים רבים היו פעילים בתנועות ליברליות מהפכניות ובתנועה הקומוניסטית משלהי המאה ה-19. עובדות אלו הודגשו והועצמו כדי להטמיע את הדימוי של היהודי שמתכנן להשתלט על העולם.
- הפצה של פרסומים אנטישמיים קודמים ("הפרוטוקולים של זקני ציון").
- הפרדת היהודים מן החברה הגרמנית באמצעות חוקים, צווים, תקנות ותעמולה שיטתית יצרה חוסר מגע וסייעה להפנים דימוי זה.

בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 67-69, 95-99; לילך 1 (ב), עמ' 108-109; מט"ח 1 (ב), עמ' 96-97, 100; רכס 1 (ב), עמ' 110-111; שזר 1 (ב), עמ' 99-102.

8. הגטאות – דרכי מאבק

א. רעיון "קידוש החיים":

להתאמץ להישאר בחיים ולשמור על צלם אנוש למרות התנאים הבלתי אנושיים שכפו הנאצים על היהודים.

ביטויים של רעיון זה בגטאות:

- ניסיונות להמשיך לקיים מסגרות יהודיות חינוכיות-תרבותיות גם בין כותלי הגטו (מוסדות חינוך, תרבות ודת).
- הקמת מערך של מפעלי עזרה הדדית לנזקקים.
- הקמת מערך בריאות.
- פעילות מגוונת במסגרת תנועות הנוער וכתובת עיתונות מחתרתית.
- הקמה של מפעלי עדות ותיעוד.
- הקמת מפעלים ובתי מלאכה בגטו כדי להשיג אמצעי קיום.
- מציאת דרכים להברחת מזון אל תוך הגטו, הקמת מטבחים ציבוריים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 192-197; לילך 1 (ב), עמ' 196-205; מט"ח 1 (ב), עמ' 197-204; רכס 1 (ב), עמ' 213-220; שזר 1 (ב), עמ' 182-186.

ב. מדוע חברי תנועות הנוער הם שהובילו את המרד בגטאות:

- גילם הצעיר (נטייה להסתכן והיעדר אחריות הורית) ודבקותם האידאולוגית דרבנו אותם לנקוט צעדים נועזים ועוררו בהם רצון להטביע את חותמם על ההיסטוריה.
- תנועות הנוער היו ארגונים מובנים ומוסדרים, הייתה להן הנהגה חזקה והן היו מלוכדות. מאפיינים אלה הקלו עליהן בהתארגנות למרד.
- לדור הצעיר היה קל יותר להבין שייתכן שמדובר ברצח עם שיטתי, ועל כן ממילא "אין מה להפסיד".

קשיים שלהם בארגון המרד:

- מחסור בנשק וקושי להשיג נשק.
- קושי להתארגן ולהתאמן באזור עירוני צפוף וסגור.
- היעדר תמיכה של עורף ציבורי מחוץ לגטאות, לא של האוכלוסייה ולא של המחתרת הפולנית.
- להנהגת המחתרת לא היה במי להיוועץ, היעדר עורף ציבורי בתוך הגטו.
- חשש מהלשנות.
- קושי בקביעת העיתוי למרד (חשש מחיסול מיידי של תושבי הגטו).
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 259-262; לילך 1 (ב), עמ' 269-271; מט"ח 1 (ב), עמ' 246-249; רכס 1 (ב), עמ' 290-292; שזר 1 (ב), עמ' 278-279.

9. היחס אל היהודים בארצות הכיבוש הנאצי

א. המניעים של התושבים בארצות הכבושות ששיתפו פעולה עם הנאצים:

- אנטישמיות / הזדהות עם מדיניות הנאצים.
- עמים שסבלו מן הכיבוש הקומוניסטי זיהו את היהודים עם הקומוניסטים.
- שיקולי רווח וטובות הנאה (רצון לקבל רכוש יהודי שהופקע, הטבות על הלשנות).
- נקמה אישית ביהודים ובמצילים שהסתירו אותם.

מדוע התגובה של רוב האוכלוסייה בארצות הכבושות הייתה "עמידה מן הצד":

- רוב האנשים ניסו לשרוד בתנאים הקשים של הכיבוש הנאצי: התושבים בארצות הכבושות חיו בעצמם בתנאי מלחמה והיו טרודים קודם כל בצורכי הקיום שלהם ושל קרוביהם ושקועים בסבל ובמצוקות שלהם.
- בארצות רבות הייתה מושרשת בציבור מסורת אנטישמית עמוקה רבת שנים. מסורת זו יצרה ניכור וריחוק לגורלם של היהודים.
- הפחד מפני הכובש הגרמני הרתיע רבים מלעזור: אנשים חששו לסכן את עצמם ואת בני משפחותיהם, הנאצים איימו בעונשים קולקטיביים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 298-299; לילך 1 (ב), עמ' 291-293; מט"ח 1 (ב), עמ' 260-262; רכס 1 (ב), עמ' 305-307; שזר 1 (ב), עמ' 219, 336-343.

ב. דילמות של חסידי אומות העולם:

- הצלת חיים מול הסכנה לחיי המציל, לחיי בני משפחתו ולעיתים אף סיכון הסביבה הקרובה.
- דילמות של מציל שניצל את מעמדו בשירות הציבורי או בשירות המדינה כדי להציל חיים של יהודים: הצלת חיים מול סכנה לקריירה שלו, סכנה למקור פרנסתו, פעולה בניגוד להוראות הממונים עליו, פעולה בניגוד להוראות ולאיסורים של ממשלתו.

דוגמאות לפועלו של "חסיד אומות העולם":

- התלמיד צריך להציג דוגמה אחת.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 300-301; לילך 1 (ב), עמ' 310-312; מט"ח 1 (ב), עמ' 270-272; רכס 1 (ב), עמ' 317-320; שזר 1 (ב), עמ' 346-349.

10. "הפתרון הסופי"

א. מדוע עם פלישת גרמניה לברית המועצות התחיל הרצח ההמוני של היהודים:

- עם פלישת גרמניה לברית המועצות, נפלו יהודים רבים בידי הנאצים. המספר הגדול של היהודים דרבן את הנאצים למצוא "פתרון" אחר לבעיית היהודים במקום הפתרונות הקודמים.
- מאבק אידאולוגי: הנאצים ראו ביהודים יוצרי הבולשביזם ומנווטיו, לכן הם קשרו את חיסול הבולשביזם בחיסול היהודים.
- הריחוק הגאוגרפי של "המזרח" מן המולדת ויחס הבוז כלפי העמים הסלביים "הנחותים" התירו את הרסן, הסירו את העכבות המוסריות, ויצרו תחושה שאין צורך להתחשב בדעת הקהל.
- במסגרת ההכנות לכיבוש ברית המועצות הוקם מערך מיוחד ל"טיהור" השטחים שנכבשו (הוקמו ארבע יחידות של איינזאצגרופן שהיו כפופות ישירות ל־אס־אס, והתלוו ליחידות הצבא), ואפשר היה לממש את היוזמה לרצוח את היהודים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 224-225; לילך 1 (ב), עמ' 224-226; מט"ח 1 (ב), עמ' 211, 214-217; רכס 1 (ב), עמ' 263-265; שזר 1 (ב), עמ' 212-214, 218, 221-230, 232.

ב. מדוע התקשו היהודים בגטאות להאמין שמטרת הנאצים היא להשמיד את העם היהודי:

- הגרמנים נקטו דרך של הטעיה, מרמה והסוואה בעת ביצוע הגירושים והשילוחים למחנות: הכחישו כוונות גירוש צפויות ושמרו על גורם ההפתעה; הדליפו ידיעות כוזבות; השתמשו במונחי הסוואה ("יישוב מחדש", "טיפול מיוחד"); יצרו קטגוריות של "מוגנים מפני גירוש" לכאורה, והתירו לקחת ציוד אישי.
 - היהודים היו כלואים בגטו, מנותקים מקהילות יהודיות אחרות ומן הסביבה הלא־יהודית וניזונו משמועות ומפיסות מידע (לעיתים קיבלו גלויות שנשלחו כביכול מיהודים שנשלחו מזרחה).
 - קושי פסיכולוגי להבין שהנאצים מבצעים השמדה מוחלטת של כל היהודים ללא הבחנה.
 - היאחזות בהנחות אופטימיות שבגטאות מסוימים קיבלו חיזוק מן המציאות: ידיעות מעודדות שהגיעו מן החזית; הנחה שאין מדובר בתהליך השמדה שיטתי אלא באפיזודות חולפות, הנחה של "הצלה באמצעות עבודה".
- בספרי הלימוד: היי סקול 1 (ב), עמ' 247; לילך 1 (ב), עמ' 264, 267; מט"ח 1 (ב), עמ' 227, 232, 246; רכס 1 (ב), עמ' 277; שזר 1 (ב), עמ' 244-246, 275-277.

פרק רביעי**תקופה רביעית: בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון**

הנבחן צריך לענות על אחת מן השאלות 11-14.

11. שאלת ארץ-ישראל באו"ם ותגובת הערבים**א. גורמים שהשפיעו על בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לדיון באו"ם:**

- ירידת כוחה של בריטניה ותלותה בארצות הברית: בעקבות מלחמת העולם השנייה עלה כוחה של ארצות הברית בזירה הבין-לאומית. בריטניה, שהייתה תלויה בה מבחינה כלכלית ומדינית, התקשתה להתעלם מן הלחץ האמריקני לפתור את שאלת ארץ-ישראל בכלל, ובפרט לאפשר עלייה מיידית של מאה אלף עקורים.
- מלחמת העולם גבתה מבריטניה מחיר כלכלי כבד, והציבור הבריטי דרש השקעות בשיקום במקום באחזקת האימפריה.
- השיחות של הוועדה לענייני ארץ-ישראל הגיעו למבוי סתום.
- המאבק המתמשך של היישוב היהודי פגע ביוקרת בריטניה, ואילץ אותה להקצות כוח אדם ותקציבים רבים יותר ממה שתכננה לשליטה בארץ-ישראל.
- מאבק היישוב על ההעפלה ודעת קהל בלתי אוהדת בעולם, בתגובה על מדיניות בריטניה ויחסה אל המעפילים פליטי השואה.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 76-77; לילך 2, עמ' 75; מט"ח 2, עמ' 85; רכס 2, עמ' 88-89; שזר 2, עמ' 61-63.

ב. עיקרי החלטת האו"ם שהתקבלה בכ"ט בנובמבר 1947:

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
- חלוקת הארץ לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית.
- ירושלים תהיה אזור בין-לאומי.
- קיום אחדות כלכלית בין שתי המדינות ושיתוף פעולה ביניהן בענייני תחבורה ומקורות המים.

מדוע התנגדו הערבים להחלטה זו:

משום שלא קיבלו את רעיון החלוקה של ארץ-ישראל ורצו להקים מדינה ערבית על כל השטחים שלה.

באיזה דרך הם ביטאו את התנגדותם:

- הכרזה כי יאבקו בכוח לסיכול ההחלטה.
- "הוועד הערבי העליון" הכריז על שביתה של שלושה ימים.
- במקומות שונים בארצות האסלאם נפגעו קהילות יהודיות ממעשי אלימות.
- בארץ-ישראל התקיפו כוחות ערביים מקומיים (ומתנדבים מארצות ערב) את האוכלוסייה היהודית: בערים המעורבות, ביישובים מבודדים ובדרכים.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 79, 83, 97; לילך 2, עמ' 79-80, 82, 84, 87; מט"ח 2, עמ' 88-90, 98;

רכס 2, עמ' 93-96, 100; שזר 2, עמ' 65, 69, 77.

12. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20

א. המאפיינים של סוגי העליות:

— עליית הצלה:

— הבאת קהילות שלמות של יהודי ארצות האסלאם למדינת ישראל.

— דפוס זה הופעל בארצות שבהן היה חשש כבד לחיי היהודים.

— מהירות הפעולה: רוב היהודים עזבו את ארצות מוצאם בתוך זמן קצר.

— עלייה מבוקרת:

— דפוס זה הופעל בארצות שבהן לא התעורר חשש קיומי לגורל היהודים.

— צמצום וויסות של העלייה ההמונית, שנבע מהנחת יסוד שאם תימשך העלייה ההמונית יקרו כל מערכות הקליטה.

— קביעת סדרי עדיפויות בהחלטה מי יעלה, על פי קריטריונים של גיל ומצב בריאותי.

— ריכוז היהודים לפני עלייתם והפעלת מנגנון מיון.

— עלייה חשאית:

— הברחת עולים בסתר בגלל החשש מן הנזק שיגרם פרסום העניין.

— דפוס זה הופעל במדינות שלא התירו יציאה חופשית משטחן.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 270-277; לילך 3, עמ' 222; מט"ח 3, עמ' 217-219; רכס 3, עמ' 280-281; שזר 3, עמ' 217-226.

ב. קשיים של מדינת ישראל בקליטת העולים בתחום הדיור:

— צורך למצוא פתרונות דיור לאוכלוסייה שהייתה גדולה פי שניים מן האוכלוסייה הקולטת.

— מחסור באמצעים כספיים.

— היעדר תשתית מתאימה למציאת פתרונות דיור לעולים.

— התנאים במעברה שהייתה פתרון זמני היו קשים והשהות בה נמשכה זמן רב.

דרכי התמודדות עם הקשיים האלה:

— מציאת פתרונות דיור זמניים: ניצול מחנות הצבא הבריטי שפוננו, בתים נטושים בערים המעורבות, הקמת מעברות.

— חיסול הדרגתי של המעברות, בניית שיכונים קבע בערים, חלק מהמעברות הפכו לעיירות פיתוח, ואחרות הפכו לשכונות בערים הגדולות.

— יישובי שרשרת הביטחון — שרשרת יישובים שהוקמו לאורך הגבול, על גב ההר בירושלים ובאזור הצפון.

— הקמת חבלי התיישבות ובהם מרכז עירוני וסביבו התיישבות כפרית, כמו חבל לכיש.

— הקמת עיירות פיתוח: בשני העשורים הראשונים הוקמו יותר מ-30 עיירות פיתוח, שתושביהן מצאו תעסוקה בשירותם מקומיים ובעבודות במושבים ובקיבוצים הסמוכים.

קשיים של מדינת ישראל בקליטת העולים בתחום התרבות והחינוך:

— ריבוי תרבויות: העולים הגיעו מכל רחבי העולם עם מסורות תרבותיות שונות. היה צורך לייצר ולטפח אחדות תרבותית, כדי להבטיח זהות ישראלית משותפת ולכידות.

— העולים דיברו שפות שונות.

— אוכלוסיית התלמידים גדלה פי ארבעה.

— אילוצים כלכליים.

— קושי לגייס ולהכשיר בבת אחת כוח הוראה גדול.

— פערים לימודיים ותרבותיים בין העולים ובינם לבין הוותיקים.

דרכי התמודדות עם הקשיים האלה:

- גיבוש והנחלה של סמלי תרבות ומנהגים משותפים: יצירת חגים לאומיים כמו יום העצמאות, יום הזיכרון ומנהגים כמו שירה בציבור, ריקודי עם.
- החלת חוק חינוך חובה.
- הנחלת השפה העברית לאוכלוסיית העולים.
- "עליית הנוער".
- רשת "החינוך האחיד" — בתי ספר שהוקמו בתוך מחנות העולים הקנו סמלי זהות לאומיים והכשירו את הנוער לחיים בחברה הישראלית.
- הקמת ועדות ממלכתיות לבדיקת מצב החינוך, הצעות לצמצום פערים ולשיפור ההישגים של בני העולים בבית הספר.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 280, 310-311; לילך 2, עמ' 223-227; מט"ח 2, עמ' 221-226, 245; רכס 2, עמ' 287-288; שזר 2, עמ' 229-241.

13. זיכרון השואה**א. דרכים שבעזרתן פעלה מדינת ישראל להנציח את השואה:**

- חוק זיכרון השואה והגבורה — יד ושם (1953).
- יום הזיכרון לשואה ולמרד הגטאות — כ"ז בניסן (1959).
- מוסדות הנצחה: "יד ושם" (מוזאון, ארכיון, פרויקט "לכל איש יש שם" ועוד), בית לוחמי הגטאות, "מורשת", "משואה".
- טקסי זיכרון בבתי ספר.
- מלגות למימון מחקרים בנושא השואה באוניברסיטאות.
- הכללת נושא הלימוד "שואה" כפרק חובה בתוכנית הלימודים בהיסטוריה בבתי הספר.
- משלחות לפולין (משלחות ממלכתיות, בני נוער).
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 318-333; לילך 2, עמ' 270-271; מט"ח 2, עמ' 265, 271-272; רכס 2, עמ' 310-319; שזר 2, עמ' 262-272.

ב. מהו משפט אייכמן:

התלמיד צריך לתת הסבר קצר.

שינויים שחלו ביחס של החברה הישראלית לשואה בעקבות משפט אייכמן:

- מעבר הדרגתי מתפיסת הניצולים כ"צאן מובל לטבח" להכרה בערך המאבק היומי של היהודים לשרוד בתקופת השואה.
- מעבר מ"השתקה" של סיפורי הניצולים (שאינם גיבורי המחתרות) להזדהות עם קורבנות השואה והתעניינות רחבה של הציבור הישראלי בהתנסות האישית, בסבל האישי ובגורל של היחיד והמשפחה בתקופה זו.
- הרחבת המחקר על השואה, והגברת פעולות ההנצחה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 326-329; טביביאן, עמ' 329-331; לילך 2, עמ' 261-267; מט"ח 2, עמ' 266-269; רכס 2, עמ' 313-314; שזר 2, עמ' 267-269.

14. מלחמת ששת הימים / מלחמת יום הכיפורים

א. גורמים לפרוץ מלחמת ששת הימים:

- התגברות המתח בין ישראל ובין העולם הערבי בשל הניסיונות להטיית מקורות הירדן והמאבק על המים.
- עליית המתח בגבול הסורי בעקבות המאבק על המים ושאלת האזורים המפורזים.
- מעורבות המועצות: ברית המועצות עודדה את סוריה ומצרים לפתוח במלחמה עם ישראל.
- סוריה ומצרים חשבו שישאל חלשה וזו שעת כושר לחידוש המלחמה נגדה בגלל חילופי השלטון בישראל, הדימוי של לוי אשכול והמיתון הכלכלי הקשה במשק הישראלי.
- פעולות של נאצר הגבירו את המתחים: ריכוז כוחות מצרים בסיני, סגירת מצרי טיראן ופינוי כוח האו"ם מסיני, ניהול מלחמת תעמולה ואיומים להשמדת ישראל.
- גיוס כוח המילואים בישראל ושבועות של "המתנה", לחץ של הצבא ושל דעת הקהל על הממשלות בישראל ובמצרים לצאת למלחמה.
- רצון של ישראל להנחית מכת מנע בעקבות מידע מודיעיני על כוונות תקיפה מצד מצרים.

תוצאות של מלחמת ששת הימים:

- ניצחון צבאי של מדינת ישראל.
- לצבאות ערב אבדות רבות: הרוגים רבים (כ-20,000), אובדן ציוד רב.
- שטחה של ישראל גדל פי שלושה. צה"ל כבש את רמת הגולן מידי סוריה, את רצועת עזה ומדבר סיני מידי מצרים ואת הגדה המערבית (מזרח ירושלים, רמאללה, שכם, ג'נין, חברון ובית לחם) מידי ירדן.
- כמיליון ערבים נוספו לתחומי שליטתה של מדינת ישראל.
- איחוד ירושלים המזרחית עם חלקה המערבי.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 220-222, 229-227; לילך 2, עמ' 186-187, 192, 194; מט"ח 2, עמ' 183-187; רכס 2, עמ' 215-226, 231-232; שזר 2, עמ' 171-184.

גורמים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים:

- השאיפה של מצרים וסוריה לשקם את כבודן בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים.
- החתירה של מצרים וסוריה להשיב לעצמן את השטחים שאיבדו במלחמות קודמות.
- יש הטוענים שמצרים ראתה במלחמה אמצעי לפתיחת תהליך מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני.

תוצאות של מלחמת יום הכיפורים:

- ניצחון צבאי של מדינת ישראל, בסיום המלחמה כבש צה"ל חלקים משטחי מצרים וסוריה.
- המחיר הכבד: מספר גדול של נפגעים בשעות הראשונות של המלחמה, אבדות כבדות בסופה (הרוגים, פצועים, שבויים).
- אובדן ציוד צבאי רב ופגיעה בכושר של הצבא.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 242-252; לילך 2, עמ' 199-202; מט"ח 2, עמ' 191-193; רכס 2, עמ' 241, 244-245, 249-251; שזר 2, עמ' 185-186, 190.

ב. השפעה של מלחמת ששת הימים על החברה הישראלית:

- מעבר מחרדה קיומית לאופוריה; שאננות וזלזול באויב; הערצת הצבא ומנהיגי הניצחון.
- התעוררות הוויכוח בחברה הישראלית בנוגע לשטחים שנכבשו ובנוגע לפלסטינים.
- גידול ניכר בהיקף העלייה לארץ.
- האצת המעבר ממיתון לשגשוג כלכלי; בנייה רחבת היקף; השקעות מחוץ לארץ.

השפעתה על יחסי החוץ של מדינת ישראל:

- ניתוק היחסים עם ברית המועצות וגרורותיה.
- התקררות היחסים עם צרפת שהייתה ספקית הנשק העיקרית של ישראל עד אז.
- הידוק הקשרים עם ארצות הברית.
- כמה ממדינות אפריקה ניתקו את יחסיהן עם ישראל.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 230-235; לילך 3, עמ' 194-195; מט"ח 3, עמ' 186-187; רכס 3, עמ' 231-233, 239-240; שזר 3, עמ' 179-184.

השפעה של מלחמת יום הכיפורים על החברה הישראלית:

- התערערות תחושת הביטחון והאמונה בתפיסת הביטחון המסורתית: התערערות האמון באנשי ציבור, בצבא ובדרג הפוליטי, פיתוח ביקורת ציבורית.
- הוקמה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת אגרנט) לבירור המחבלים שהביאו לפרוץ המלחמה. מסקנותיה התמקדו בדרג הצבאי וברמטכ"ל. הרמטכ"ל וקצינים בכירים נאלצו להתפטר.
- תנועות מחאה הפגינו וקראו להתפטרות הממשלה.
- שינויים במפה הפוליטית: התפטרות שר הביטחון (משה דיין), ומאוחר יותר התפטרות של ממשלת גודלה מאיר.
- הביקורת הציבורית המתמשכת על הממשלה סללה את הדרך למהפך הפוליטי של 1977, שבעקבותיו עלתה לשלטון מלפגת הליכוד ובראשה מנחם בגין.
- הקמה של "גוש אמונים" ושל "שלום עכשיו" ופעילותן.
- נזק עצום לכלכלה שתרם לקיפאון ולאינפלציה במשק הישראלי.
- חרם הנפט שהטילו יצואניות הנפט הערביות לקראת סוף המלחמה העלה את מחירו וגרם לנזקים כלכליים.
- גידול בפערים החברתיים-כלכליים.

השפעתה על יחסי החוץ של מדינת ישראל:

מצרים

- השיחות על הפרדת הכוחות הביאו בהמשך להסדר ביניים.
- נסללה הדרך לביקור של נשיא מצרים סאדאת בישראל (1977), לשיחות שלום ולחתימה על הסכם שלום בין ישראל למצרים (הסכם קמפ־דיויד).

ארצות הברית

- המודעות לתלות הגוברת בארצות הברית הובילה להידוק הקשרים עימה ("הרכבת האווירית"), התערבותה בהסכמי הפרדת הכוחות.
- בגלל מעורבותה הגוברת של ארצות הברית במדינות ערב (בעיקר מצרים) היא נעשתה למתווכת הטבעית בין ישראל ובין מצרים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 253-257; לילך 2, עמ' 203-206; מט"ח 2, עמ' 193-201; רכס 2, עמ' 252-260; שזר 2, עמ' 190-195.